

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.30

О. Г. Волков,

професор

(Мелітопольський інститут державного і муніципального управління

"Класичний приватний університет")

ПРЕЗЕНТАЦІЯ СУБ'ЄКТА КАПІТАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається презентація суб'єкта капіталізму в політичному дискурсі. Залежно від способу відношення індивідуальності до власності виділяється маятник капіталізму. Ідеології консерватизму і лібералізму розглядаються як спосіб відтворення суб'єкта капіталізму. Виділяються такі основні теми дискурсу капіталізму як демократія і свобода.

Актуальність дослідження політичного дискурсу обумовлена потребою виявлення закономірностей презентації суб'єкта в дискурсі, а саме, виявлення сенсів існування, тим паче, що за допомогою впливу на дискурс можна впливати на конструювання реальності. У якості методологічного підґрунтя використовується теорія комунікації Ю. Габермаса та основні положення етики дискурсу К.-О. Апеля [1]. Основна мета полягає у виявленні основних особливостей презентації суб'єкта капіталізму в політичному дискурсі. Для цього виділяються такі завдання, як розгляд своєрідності ліберального і консервативного дискурсів, виявлення основних тем, створення і використання іміджу, а також маніпуляції свідомістю.

Образ комунізму як досконалого капіталізму

К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали комунізм як проект, в якому знімаються суперечності капіталізму, – це дійсно так, але сконструйований ним образ можливого майбутнього є не що інше, як образ абсолютно досконалого капіталізму [2]. Комунізм як модель абсолютно досконалого суб'єкта може бути побудована за умови заперечення індивідуальності, а у тому числі своєрідності сенсів існування, але саме вони і визначають реалізацію суб'єкта; а образ майбутнього – це результат раціонального конструювання реальності, абстрактно-позитивна форма існування суб'єкта, яка виключає можливість наявності сенсів існування. На чому ґрунтується дане твердження? На тому, що комунізм трактується як суспільство, побудоване на принципах повного задоволення потреб у власності; передбачається, що потреби повністю задовольняються за допомогою реалізації індивідуальності, а також вільної системи розподілу; у проекті комунізму знімається проблема розподілу власності лише настільки, оскільки передбачається усунення її індивідуальної форми, за К. Марксом, саме це повинно привести до вільного розподілу. Проте власність так і залишається вищою метою, яка розглядається як досягнута, а володіння власністю стає абсолютним, оскільки воно повністю задовольняється; але відомо, що абсолютизація споживання, як використання власності, і є основна ознака капіталізму. У наявності суперечність: абсолютизація споживання поєднується в образі капіталізму із запереченням індивідуалізму, що свідчить про утопічність комунізму; отже, комунізм – це образ, з одного боку, абсолютного задоволення індивідуальності, з іншого, тотального заперечення індивідуальної власності, інакше кажучи, володіння власністю при її відсутності; при цьому не забуватимемо, що К. Маркс досліджує відносини, в даному випадку відносини між тими, хто володіє власністю, і тими, хто її створює; це розмежування також можна вважати результатом абстрагування, оскільки володіння власністю немислимо поза турботою про неї, а відсутність турботи веде до розбещеності. Наведемо фрагмент дискурсу, в якому розглядається описуване відношення до власності: "Загальновизнано, що наш народ досягнув високого рівня добробуту, але потрібно мати на увазі, що наше благоденствуювання – це результат наполегливої праці багатьох поколінь. Накопичення багатства нації – результат діяльності її кращих представників. Ми пам'ятаємо кризи, в яких виявилася здатність нашого народу збиратися в єдине ціле та жертвувати всім в ім'я загальних інтересів. Народна власність безсовісно розкрадається тими, хто дуже до неї близький. Загальна власність стає надбанням кланів". Звернемо увагу, що благоденствуювання як володіння власністю тут співвідноситься із станом суб'єкта, тому протестний суб'єкт відрізняється граничною дисонантністю відносин, що "відлякує" власність, тоді як імперський суб'єкт, підпорядковувачи іншого, тим самим "втягує" її у себе. Сутність суб'єкта капіталізму полягає у породженні власності, що обумовлено домінуючими сенсами існування, тим більше що основний і є її примноження; тому сутність можна сформулювати у вигляді імперативу: "Збагачайтеся!" На який сенс указує цей імператив? Це означає,

що володіння власністю стає основною метою існування, але виникає питання, яке свого часу поставив Е. Фромм: "Мати або бути?" [3]. Існування людини ним розглядається як балансування між двома станами: підпорядкування речам або своїй індивідуальності, але при цьому визнається, що бути індивідуальністю означає володіння речами, тому основна проблема капіталізму полягає у тому, що у нього відбувається перетворення всього, що існує, в об'єкт володіння; Протилежністю стану "мати", за Е. Фроммом, виступає стан "бути". Що означає бути? Це означає, що підставою існування є власна індивідуальність, її своєрідність та унікальність.

Маятник капіталізму

Позначимо цю протилежність як "маятник капіталізму": на одному боці цього маятника – володіння світом як об'єктом, на іншому – слідування своєму призначенню. У чому причина виникнення маятника? Вона полягає в тому, що власність, оскільки вона виявляється сенсом існування, може по-різному оцінюватися: на одному полюсі сенсом існування є тільки вона, на іншому метою виступає індивідуальність, яка її породжує. Джерелом виникнення власності є індивідуальність, а результатом – власність, тому при капіталізмі найприродніше саме власність розглядати як мету існування, проте при цьому під загрозою виявляється індивідуальність, яка виступає інструментом для створення власності; однак власність, наполягає Е. Фромм, необхідно розглядати як щось вторинне по відношенню до індивідуальності. Отже, маятник гойднувся в бік індивідуальності; цей рух маятника необхідний, оскільки інакше індивідуальність підкорюється власності; але якщо поклоніння власності цілком природно і відповідає сутності суб'єкта капіталізму, то лише по відношенню до власності може виявитися індивідуальність. К. Маркс при аналізі капіталізму орієнтувався на відчуження власності; індивідуальність, що володіє значною власністю у вигляді засобів виробництва, – це і є експлуататор, який використовує іншу індивідуальність, яка не володіє собою, але використовується для збільшення власності, і тим самим пригноблюється; тобто К. Маркс абсолютизує одну з позицій маятника капіталізму, тим самим, заперечуючи можливість його іншого положення, яке, зокрема, було описано М. Вебером, який прийшов до висновку, що американський капіталізм сформувався на основі розповсюдження світогляду протестантських сект, для представників яких власність – це божий дар, що припускає неможливість поклоніння власності [4]. Інакше кажучи, К. Маркс ґрунтувався тільки на негативному відношенні до власності, коли вона дійсно виявляється причиною експлуатації; тому позиція К. Маркса – це позиція тотальної негативності, і вона припускає, що індивідуальність у процесі творення не здатна до інших цілей, як тільки володіння власністю. На наш погляд, негативізм К. Маркса не у всьому виправдовує себе, так само як і чистий позитивізм при створенні образу комунізму як образу абсолютно досконалого суспільства, оскільки конструювання реальності, на наш погляд, складніший процес, його не можна зводити ні до чистої негативності, ні до чистої позитивності, а при її розгляді слід мати на увазі наявність маятника капіталізму, отже, різних сенсів існування, яке визначають існування суб'єкта.

Отже, недоліком марксизму можна вважати абсолютизацію негативізму, при цьому, його звинувачення капіталізму справедливі, оскільки власницькі відносини дійсно можуть зруйнувати суб'єкта в результаті протистояння власників і тих, хто не має власності; проте всупереч положенням марксизму, виробничі відносини можуть приймати характер позитивного положення маятника, коли індивідуальність ставиться до власності як до природного продукту виробничої діяльності, відповідно, власність не розглядається як об'єкт поклоніння; але навіть у цьому випадку виробництво виступає єдиною сферою реалізації суб'єкта, оскільки він себе бачить тільки у виробничих відносинах, а способом відтворення самого суб'єкта виявляється ідеологія, яка виникає як соціальний феномен саме в період становлення капіталізму. Таким чином, ідеологію можна розглядати формою відтворення суб'єкта капіталізму за допомогою здійснення ідей у свідомості суб'єкта, – це твердження спирається на той факт, що соціальний суб'єкт реалізує себе на основі рефлексії, у процесі чого формуються основні ідеали, цінності, цілі і завдання тощо, при цьому своєрідність рефлексії залежить від своєрідності модусу соціальної свідомості.

Ідеології капіталізму

Суб'єкт капіталізму породжується сукупністю ідеологій, які відображають різне відношення до його відтворення: консерватизм припускає максимальне збереження традицій у відтворенні суб'єкта, лібералізм акцентує увагу на індивідуальності й потребі у свободі; комунізм, як це не парадоксально, також будучи різновидом ідеологій капіталізму, припускає наявність ідеального розподілу власності за наявності свободи індивідуальності. У змісті ідеології присутні нормативи конструювання реальності, за допомогою яких суб'єкт відтворює сам себе; відзначимо, що за наявності суперечностей у змісті, консерватизм і лібералізм не суперечать один одному, на відміну від ідеології комунізму, в якій одночасно із затвердженням індивідуалізму присутнє його заперечення. Відповідно, кожна з ідеологій виражається у відповідному дискурсі, а почнемо з дискурсу консерватизму, в якому основною темою виступає збереження традицій: "Нам не потрібно перетворень, які руйнують те, що

було створене впродовж багатьох поколінь. Нам потрібна стабільність, яка забезпечує можливість для творення і, тим самим, примноження нашого національного надбання. Усі новації пов'язані із потрясіннями і спрямовані, врешті-решт, проти того, що створювалося століттями. Ми можемо піти тільки на такі, що не приведуть до незручностей, до потрясінь, а сприятимуть множенню того, чим ми вже володіємо". У дискурсі консерватизму основний акцент робиться на необхідності примноження власності та запереченні таких новацій, які пов'язані із значними ризиками; у протилежність дискурсу лібералізму, який припускає артикуляцію абсолютно інших сенсів, наприклад, необхідність свободи: "Основною цінністю для нас виступає свобода як можливість кожного реалізувати самого себе. Свобода – це найцінніше, що є у нас, чим ми можемо пишатися. Наша мета – відстояти свободу від проявів деспотії, тиранії та різних видів насильства". Свобода – це основна тема дискурсу лібералізму, це свобода для самореалізації індивідуальності, що і є основною умовою для породження власності, при цьому поняття свободи найчастіше співвідноситься із демократією як політичним режимом, що ґрунтується на владі народу. Чому в дискурсі лібералізму така велика увага приділяється демократії? Річ у тому, що влада народу ототожнюється зі свободою індивідуальності, тому їм протиставляється деспотія та тиранія як форми домінування представників інститутів влади; тому демократію як форму реалізації суб'єкта капіталізму слід розглядати відносно повноти реалізації індивідуальності у виробництві, решта усіх інститутів демократії є похідними, а базовою цінністю демократії виступає власність, тим паче, що власність виступає основною проблемою як у дискурсі консерватизму, та і лібералізму, оскільки це ідеології, за допомогою яких відтворює себе капіталізм; демократія ж, як політичний режим, передбачає використання цих ідеологій.

Тема демократії

Чому ж тема демократії така поширена в дискурсі капіталізму? Справа в тому, що вона дозволяє артикулювати претензії індивідуальності до інститутів влади та потреби у відтворенні й володінні власністю; за допомогою звернення до теми демократії індивідуальність захищає не лише свободу, а й можливість володіння власністю, і як тільки виникають тенденції до обмеження свободи з відтворення власності, відповідно, виникає звинувачення в порушенні демократії. Слід розуміти, що ми розглядаємо демократію не як політичний режим, а тільки як одну з основних тем дискурсу капіталізму, за допомогою яких індивідуальність відстоює саму себе; у зв'язку з цим підкреслимо, що звинувачення у порушенні демократії є дескриптивною операцією, яка припускає певні інституційні акти, наприклад, санкції, блокаду, інтервенцію тощо. Наведемо фрагмент дискурсу капіталізму із використанням негативної номінації: "Демократія під загрозою! Ми повинні захистити її від проявів насильства. Зокрема ми маємо у наявності факти фальсифікації результатів виборів як прояву волі народу основи демократії. І ми можемо назвати імена тих політичних діячів, хто намагався обмежити волю народу. Ми повинні зупинити їх, вони повинні з'явитися перед судом народу". Звернемо увагу на використання імені "насильство", яке негативно презентує певні індивідуальності як учасників виборчого процесу; таким чином у дискурсі капіталізму відбувається самозбереження суб'єкта як цілого; таким чином дискурс використовується для відтворення суб'єкта капіталізму, а не тільки, як це може здаватися на перший погляд, для відстоювання окремої індивідуальності. Отже, ідеології відтворюють капіталізм; вони містять у собі сукупність дискурсивних стратегій, які визначають поведінку індивідуальності за допомогою виконання певних ролей. Коли у французькій школі дискурсу, зокрема в роботах М. Фуко, йдеться про смерть суб'єкта, то, на наш погляд, дане твердження має відношення до суб'єкта капіталізму, який відтворює себе за допомогою дискурсу, що повністю ним оволодів, якщо мати на увазі, що реалізація дискурсу – це сукупність раціональних стратегій [5]. Це не означає, що не беруться до уваги бажання суб'єкта, тим паче, що саме бажання володіти власністю і наявність потреби у свободі є домінуючими у свідомості суб'єкта капіталізму, тому дискурсивні стратегії будуються на їх основі; а реалізація стратегій обумовлена конкретною ситуацією і співвідношенням локальних суб'єктів. Ми вже раніше розглядали питання про смерть суб'єкта, а необхідність повернення до нього пов'язана з необхідністю конкретизації відносин суб'єкта капіталізму і його дискурсу; але можна погодитися з М. Фуко лише в тому, що дискурс повністю підпорядковує суб'єкт завдяки використанню певних стратегій, метою яких виступає оволодіння і придбання власності.

Свобода як тема дискурсу

Як вже було відмічено, одним із основних сенсів, що артикулюється в дискурсі капіталізму, є свобода, котра як тема стає особливо актуальною в період інверсії влади, тобто виборів представників в інститути влади; тому саме виборчі технології, які засновані на використанні дискурсивного впливу, використовуються для маніпуляції. Проте це питання варто детальніше розглянути при вивченні дискурсу суб'єкта-для-іншого, оскільки ми повинні виявити характер взаємодії дискурсів суб'єкта та іншого; у цьому випадку можна обмежитися тільки вказівкою на характер відношення дискурсу та суб'єкта капіталізму. Маніпуляція свідомістю дійсно використовується в дискурсі капіталізму, зокрема в

протистоянні локальних суб'єктів, тому відзначимо особливе значення обіцянок, наприклад, свободи, благ тощо. Обіцянка виступає основним засобом дискурсивного впливу, за допомогою якої привертають шанувальників, прихильників для формування локального суб'єкта, який прагне захопити або зберегти владу; обіцянка в дискурсі капіталізму має особливе значення, оскільки має відношення до власності, на відміну, наприклад, від підданського дискурсу, де обіцянка відноситься до отримання самостійності; а її виконання припускає того, хто бере на себе зобов'язання з її втілення, залежно від цього створюється його імідж. Отже, ми звернемося до проблеми іміджу, тобто образу індивідуальності, яка у рамках інституційної ролі бере на себе виконання певних обіцянок в межах наявних повноважень. Імідж у суб'єкті капіталізму – це образ індивідуальності, яка в змозі забезпечити, за допомогою ухвалення певних рішень і їх виконання, певний рівень відтворення власності; при його створенні відбувається розшарування індивідуальності на те, що є власне індивідуальність в її безпосередності, і образ, за допомогою якого вона себе презентує в дискурсі; оскільки імідж припускає роздвоєння індивідуальності, то його використання буде одним з проявів шизофренії капіталізму; основний симптом якої полягає в тому, що індивідуальність вимушена приховувати свою патологічну залежність від власності. Цією хворобою суб'єкт капіталізму захворіє з тієї причини, що приймається лише той образ, який потрібний, а будь-які відхилення від нього відкидаються, але при цьому, за наявності цього образу, під ним може ховатися будь-яка індивідуальність, зокрема така, яка володіє ознаками соціальної патології і неповноцінності. Шизофренія полягає і в тому, що суб'єкт не може розпізнати безпосередність індивідуальності, а розпізнає тільки її образ, який не співпадає з тим, що вона є. Саме на цій особливості суб'єкта капіталізму побудовані комунікативні технології, призначення яких полягає в нав'язуванні певного іміджу як якнайкращого і, відповідно, схвалення, внаслідок чого індивідуальність, якій він належить, набуває влади; таким чином, комунікативні технології, як правило, у рамках виборчого процесу, призначені для введення в оману. Вони розраховані на створення іміджу політика, який дістає схвалення, а в результаті набуває влади; але в рамках дискурсу презентується не сам політик або суб'єкт, а його образ, і тому він показує себе таким чином, як це необхідно для підтримки, а все те, що не відповідає цій меті, ретельно ховається; у результаті виникає значна сфера комунікативних лакун, тобто замовчуваних подій, вчинків тощо.

Презентація іміджу

Таким чином, презентація іміджу провокує роздвоєння свідомості суб'єкта капіталізму. У чому це виявляється? У тому, що втрачається здатність розуміти реальне положення справ, яке переважно не презентується в дискурсі; водночас, повна відсутність презентації в принципі неможлива, оскільки суб'єкт капіталізму утворює сукупність локальних суб'єктів, які протистоять один одному, й, відповідно, кожен з них прагне розкрити те, що втаюється іншим. Наявність комунікативних лакун можлива в тій мірі, в якій їх наявність відповідає основному інтересу суб'єкта капіталізму, а саме, володінню власністю, але у критичних ситуаціях, тобто коли існує реальна небезпека для існування суб'єкта, вже можлива повнота презентації положення справ у дискурсі, тому стає можливим руйнування помилкового іміджу індивідуальності, яка постає у своєму реальному вигляді, що призводить до розчарування і усунення політика із сфери влади, а його місце займає інший, але знову ж таки презентується його імідж тощо. У зв'язку з цим виникає питання: що є індивідуальністю суб'єкта капіталізму? Це питання не випадкове, оскільки суб'єкт – це сукупність індивідуальностей. Індивідуальність капіталізму обов'язково повинна володіти власністю, розмір якої й робить її в тій або іншій мірі презентабельною та привабливою; тим більше, що основною якістю індивідуальності капіталізму є уміння продукувати власність залежно від того, яким чином розподіляється вартість, відповідно, здатність використовувати розум, при цьому раціональність набуває речової значущості, інакше вона відкидається. Проте привласнення власності можливе за допомогою обману, маніпуляції, спекуляції, чинення тиску тощо; тобто, аморальні засоби виявляються ефективнішими, водночас, їх використання ретельно ховається при створенні іміджу, тому індивідуальність суб'єкта капіталізму не відповідає своєму образу, який використовується у дискурсі. Отже, ми приходимо до розуміння того, яким чином здійснюється маніпуляція свідомістю у дискурсі капіталістичного суб'єкта: для цього використовується створення іміджу індивідуальності, яка більшою мірою відповідає бажанням суб'єкта капіталізму, особливе значення також має використання уявлення про свободу, проте це уявлення не можна назвати субстанціональним, швидше воно засноване на потребі кожної окремої індивідуальності володіти власністю; при цьому презентація розуміння свободи володіння власністю в дискурсі ототожнюється з субстанціональним, а в результаті суб'єкт капіталізму бачить самого себе втіленням свободи, приписуючи собі, одночасно, абсолютну досконалість, – саме таке бачення саме себе стає підставою для звинувачення у порушенні свободи іншим, таким чином, виникає своєрідна манія свободи, яка є відмітною рисою суб'єкта капіталізму.

ВИСНОВКИ:

1. Образ комунізму слід розглядати як проект абсолютно досконалого капіталізму, де знімаються

його основні суперечності, повністю задовольняються потреби індивідуальності, створюється оптимальна система виробництва і розподілу.

2. Маятник капіталізму, за Е. Фроммом, є домінування сенсів існування, з одного боку – поклоніння власності, яка приводить до виникнення політичного протистояння між багатими і бідними; з іншого – слідування сутності індивідуальності.

3. Суб'єкт капіталізму відтворює саме себе за допомогою ідеологій, зокрема, лібералізму і консерватизму, при цьому кожна з них знаходить своє втілення у відповідному дискурсі, що відрізняється темами, на основі яких відбувається дискурсивна взаємодія; якщо основними темами у дискурсі консерватизму є збереження традицій, стабільність, відсутність соціальних потрясінь, поступовість перетворень, то в лібералізмі – свобода, модернізація суспільних відносин і економіки, заперечення деспотії й тиранії.

4. Загальною темою дискурсу капіталізму виступає тема демократії, яка дозволяє зберегти власність і свободу для самореалізації, при цьому засобом впливу є дискурсивний вплив, який легалізує, у свою чергу, інституційний; тим самим дискурс використовується для відтворення суб'єкта капіталізму.

5. У дискурсі капіталізму також слід виділити таку тему як свобода, яка стає актуальною в період зміни складу представників владної вертикалі, що припускає використання обіцянок як основного засобу створення іміджу як образу індивідуальності, які беруть на себе їх виконання у рамках інституційної ролі.

6. Презентація іміджу в дискурсі породжує роздвоєння свідомості суб'єкта капіталізму, що приводить до нездатності усвідомлювати реальне положення справ і до можливості втаювати прагнення до наживи, використання обману спекуляцій, чинення тиску; дискурс капіталізму виявляється сферою маніпуляції свідомістю, оскільки в іміджі знімається негативне, одночасно, маніпуляція приводить до стерилізації індивідуальності, потреби володіння суб'єктом як власністю, що припускає використання моралізування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Апель К.-О. Трансформация философии. – Пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М.: Логос, 2001. – 338 с. – (Университетская библиотека).
2. Маркс К. Энгельс Ф. Немецкая идеология. – М.: Политиздат, 1988. – 574 с.
3. Фромм Э. Иметь или быть?: Пер. с англ. – К.: Ника-Центр. – 400 с.
4. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послеслов. Ю. Н. Давыдова. Предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
5. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет: Пер. с фр. С. Табачниковой. Под ред. А. Пузыря. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
7. Ницше Ф. Так говорил Заратустра: книга для всех и ни для кого: Пер. с нем. Ю. М. Антоновского. – СПб: Азбука-классика, 2008. – 236 с.
8. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер. с нем. / Под ред. Д. В. Складнева. – Изд. 2. – СПб, 2006.

Матеріал надійшов до редакції 13.01. 2009 р.

Волков А. Г. Презентация субъекта капитализма в политическом дискурсе.

В статье рассматривается презентация субъекта капитализма в политическом дискурсе. В зависимости от способа отношения индивидуальности к собственности выделяется маятник капитализма. Идеологии консерватизма и либерализма рассматриваются как способ воспроизводства субъекта капитализма. Выделяются такие основные темы дискурса капитализма как демократия и свобода.

Volkov A. H. The Presentation of the Capitalism Subject in the Political Discourse.

In the article presentation of subject of capitalism is examined in political of discourse. Depending on the method of relation of individuality to the property the pendulum of capitalism is selected. Ideologies of conservatism and liberalism are examined as a method of reproduction of subject of capitalism. Such basic themes discourse of capitalism as democracy and freedom are singled out.